

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ТА ІНСТРУМЕНТАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Рецензія на монографію: Інституціональні засади та інструментарій збалансованого природокористування / Під ред. д-ра екон. наук, професора С.К.Харічкова // ІПРЕЕД НАН України. – Одеса: ІПРЕЕД, 2010. – 484 с.

Питання збалансованого природокористування належать до найбільш актуальних проблем сучасності. Від їхнього наукового опрацювання та практичного вирішення значною мірою залежить перехід суспільного виробництва на засади екологічної («зеленої») економіки, а в кінцевому підсумку – на шлях сталого розвитку. Ці питання перебуватимуть у центрі уваги третього саміту Землі зі сталого розвитку («Ріо+20»), який пройде в червні 2012 року в Ріо-де-Жанейро.

У цьому контексті важко переоцінити актуальність монографії наукових співробітників Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України під редакцією доктора економічних наук, професора **С.Харічкова**, у якій відображено оригінальні підходи її авторів щодо інституціонального та інструментального забезпечення збалансованого природокористування.

Об'єктивний аналіз кризових явищ, які наростають у взаєминах між Людиною і Природою, свідчить: ми можемо розраховувати на майбутнє лише за умови створення і втілення в життя єдиної глобальної стратегії, що реалізовуватиметься на засадах збалансованого розвитку. Маємо засвоїти нову шкалу морально-етичних цінностей, знайти нові способи подолання суперечностей, докорінно перебудувати свої взаємини з природою.

Збалансований розвиток потребує розбудови соціальної держави, системних інвестицій у Людину, підвищення рівня екологічної освіти й культури, формування громадянського суспільства, нового природоохоронного світогляду громадян України. Дуже важливим, на думку авторів монографії, є впровадження механізмів громадського контролю за діяльністю органів державної влади, залучення громадян до прийняття екологічно важливих рішень.

Економіко-екологічні відносини у сфері природокористування, які мали місце в минулій командно-адміністративній системі, до цього часу переплітаються з принципово новими відносинами, характерними для ринкової економіки. Нині починає формуватися нова ідеологія збалансованого природокористування і сталого розвитку. У цих умовах використання положень теорії еколого-збалансованого розвитку економіки має стати важливим інструментом трансформації сучасної системи організаційно-економічних відносин природокористування й забезпечення екологічної безпеки.

Формування збалансованої системи природокористування стане запорукою економічного добробуту, соціального й духовного прогресу суспільства, екологічної безпеки та сталого соціально-економічного розвитку.

Збалансоване природокористування треба розглядати не лише в його вузькому утилітарному розумінні – як раціональне використання тих чи інших природних ресурсів. На підставі аналізу та узагальнення новітніх наукових досягнень і практичного досвіду високорозвинених країн світу термін «збалансоване природокористування» трактується авторами книги в значно ширшому й глибшому контексті.

Сучасна теорія збалансованого природокористування поєднує в собі принаймні чотири обов'язкові складові: а) комплексне раціональне використання природного ресурсного капіталу для задоволення матеріальних потреб людини; б) екологічно безпечне використання нересурсної частини природного капіталу, а саме довкілля; в) раціональну, економічно й соціально обґрунтовану охорону довкілля; г) повноцінне та своєчасне відтворення якості умов природного життєвого довкілля й відновлення, здатних до цього, елементів природного ресурсного капіталу з одночасним запровадженням альтернативних шляхів заміни використання невідновних природних ресурсів.

На нашу думку, яка корелює з поглядами авторів монографії, під природокористуванням слід розуміти триєдиний процес раціонального використання, охорони та відтворення двоєдиних компонентів матеріального виробництва (еколого-економічної системи) – природного життєвого довкілля і природних ресурсів.

Триєдиність процесу – використання, охорони, відтворення двоєдиних компонентів еколого-економічної системи – природного життєвого довкілля і природних ресурсів – має важливе методологічне значення. Цей постулат узгоджується з вимогами документів Ріо-92, рекомендаціями доповіді «Наше спільне майбутнє» Міжнародної Комісії з довкілля й розвитку (комісія Брундтланд), схваленої Генеральною Асамблеєю ООН у 1987 році, а також з іншими міжнародно визнаними документами.

Слід також нагадати слова відомих учених, фундаторів економічних досліджень природокористування – **М.Федоренка**, **М.Лемешева** і **М.Реймерса**, які (працюючи ще в СРСР) стояли на ринкових позиціях вже у 80-х роках: «Управління природокористуванням, охорона природи, – писали вони – найбільш творче з усіх мистецтв. Це мистецтво мистецтв, тому що це мистецтво збереження життя, усестороннього розвитку людей, створення людського щастя».

Під природокористуванням у найширшому значенні можна розуміти процес праці, що здійснюється людиною задля виробництва матеріальних благ, включаючи виробництво різного роду послуг (наприклад, рекреаційних та ін.). У цьому значенні природокористування рівнозначне поняттю «суспільне виробництво» і навіть ширше за нього, якщо врахувати, що в цьому випадку під природокористуванням можна розуміти й невиробничу сферу людської діяльності. Таким чином, процес суспільного виробництва певною мірою може бути названий процесом природокористування.

Природне життєве довкілля охоплює всі компоненти біосфери: землю (літосферу), воду (гідросферу), надра, ліси та іншу рослинність, тваринний світ, атмосферу тощо, а також саму людину, яка є частиною Природи.

Природне життєве довкілля можна поділити на власне середовище життя, до якого належать повітря, вода, земля та інші елементи біосфери, що не використовуються безпосередньо у виробничому процесі, та природні ресурси, які виступають потенційною сировинною базою матеріального виробництва.

Середовище життя (ЖС) і природні ресурси (ПР) становлять природну матеріальну основу як економічної, так і екологічної систем.

ЖС і ПР становлять єдину екологічну систему на всіх таксономічних рівнях: глобальному, регіональному і локальному. Ігнорування економічною практикою компонента ЖС призводить до нераціонального використання й виснаження компонента ПР і спричиняє зниження екологічного потенціалу на тій чи іншій території або акваторії, а в кінцевому підсумку – біосфери загалом.

У зв'язку з цим економічна система повинна охоплювати не лише ресурсну частину біосфери, а й природне життєве довкілля в цілому.

Якщо концептуальна парадигма сталого природокористування на глобальному (можливо, і на макроекономічному) рівні поки що має ознаки тільки певної ідеології суспільної поведінки, то на регіональному та особливо локальному рівнях економіко-екологічних систем існують достатньо оптимістичні передумови її практичного втілення за умови створення відповідного інституціонального забезпечення й належного інструментального оснащення.

З огляду на вищезазначене вкрай актуальним постає питання про особливу значущість проблеми інституціональних засад, формування й комплексної взаємодії системи відповідних організаційно-правових, економічних, управлінських механізмів та адекватних їм інститутів та інструментів (суб'єктів інституційного забезпечення) переходу до моделі сталого збалансованого природокористування, що, безумовно, є підґрунтям та одночасно домінантою сталого розвитку у триаді економічного зростання, соціального прогресу й ресурсно-екологічної безпеки в Україні.

Рецензована монографія інтегрує результати цілеспрямованих п'ятирічних досліджень співробітників Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, серед яких відомі вчені: академік НАН України **Б.Буркинський**,

доктори економічних наук **Н.Андреева, Т.Галушкіна, Л.Грановська, О.Садченко** та ціла когорта молодих науковців.

Пропонована увазі читача робота побудована на принципах логічного поєднання як загальновідомих, визнаних науковою спільнотою, так і новітніх, дискусійних тем, що за певними ознаками в сукупності формують масив та аргументацію авторських уявлень стосовно інституціонального та інструментального забезпечення збалансованого природокористування в Україні як комплексного системного явища з відповідними соціальними, екологічними та економічними складовими, їхніми очікуваними позитивними та небажаними (негативними) наслідками, необхідними регулятивними діями стимулювання позитиву та мінімізації можливого негативу для вирішення завдань оптимізації природокористування, збереження та відтворення природного капіталу, оздоровлення довкілля.

Це в свою чергу зумовило композиційну побудову роботи в традиційно академічному стилі, групування вихідного матеріалу та мотиваційних узагальнень у двох відносно самостійних, але принципово взаємопов'язаних між собою частинах роботи.

Питанням теорії та методології, концептуальним рішенням щодо формування інституціональних засад та інструментального забезпечення збалансованого природокористування присвячено першу частину монографії. У п'яти розділах, що становлять зміст цієї частини роботи, висвітлено саме теоретичне підґрунтя дослідження збалансованого природокористування як специфічного явища та процесу розвитку соціо-еколого-економічних систем різних ієрархічних рівнів; досліджено питання екологізації економіки в системі домінуючих факторів збалансованого природокористування. Особливу увагу приділено аналізу прогнозування, планування й програмування в системі інструментів стратегічного управління збалансованим природокористуванням. Заслугує на увагу позиція авторського колективу щодо висвітлення питань змісту функцій і механізмів дії організаційно-управлінських інновацій та економічних регуляторів в арсеналі засобів забезпечення збалансованого природокористування.

Науково-прикладні питання розвитку секторальної та регіональної ресурсно-екологічної політики на засадах збалансованого природокористування висвітлено в другій частині монографії. Зокрема, секторальний вимір цієї проблеми деталізовано на прикладі обґрунтування й розробки відповідних рекомендацій щодо процесу екологізації як інституціональної домінуючої збалансованого природокористування.

Відповідні мотиваційні аргументи та науково-практичні рекомендації щодо запровадження принципів і підходів збалансованого природокористування в розвитку рекреаційно-туристичної індустрії розкривають особливості їх застосування для масштабу регіональних соціо-еколого-економічних систем.

Викладаючи власне розуміння мало розроблених або новітніх питань, авторський колектив прагнув дати аргументовані відповіді на них і зробити певний науковий внесок у формування теорії, методології та методичного підґрунтя економіки, організації та управління збалансованим природокористуванням, сприяючи таким чином подальшому поглибленню й розвитку економіки природокористування як науки.

Ключовим моментом формування ресурсно- та природозберігаючої політики розвитку як на загальнодержавному, так і на регіональних та локальних рівнях соціо-еколого-економічних систем є впровадження методології збалансованого природокористування як домінуючої реалізації переходу до програм сталого розвитку.

Саме в такому контексті в запропонованій монографії було реалізовано спробу системно відобразити та комплексно дослідити методологічні й концептуальні засади інституціонального та інструментального забезпечення збалансованого природокористування, що визначило зміст суто теоретичного блоку дослідження.

Прикладний аспект проблеми автори відобразили на декількох типових прикладах дослідження проблем і розробки пропозицій стосовно розвитку секторальної та регіональної ресурсно-екологічної політики на засадах збалансованого природокористування.

Прискіпливому читачеві робота може видатися недостатньо конструктивною. У

ній більше питань, ніж відповідей. Але проблема полягає в тому, що ці питання поставлені своєчасно і дають можливість іншим дослідникам поглибити шляхи їх розв'язання, здійснювати подальші міждисциплінарні дослідження.

Теорія збалансованого природокористування формується як реакція наукового середовища на запити суспільної практики. Можливо, що у зв'язку з необхідністю розв'язання цих завдань виникатимуть нові напрямки наукових досліджень, частина яких може розвинути в нові теорії. Деякі розділи монографії становлять не лише науковий, дослідницький інтерес. Вони торкаються суто практичних потреб людей, сфери їхньої діяльності, а також конкретних секторів національної економіки.

Робота містить у собі потенціал для майбутніх дискусій. Вони можуть виявитися доволі гострими, оскільки багато питань стосуються ідеологізованих та гостро політизованих тем, але можна сподіватися, що обговорення й конструктивне опрацювання викладеного авторами матеріалу допоможе прискорити отримання відповідей на поставлені питання.

Слід зазначити, що монографія «Інституціональні засади та інструментарій збалансованого природокористування»

відображає інноваційний внесок відомої Одеської наукової школи економістів-екологів (під керівництвом Б.Буркинського та С.Харічкова) до наукових засад економіки природокористування й вирішення проблеми поступового переходу України до моделі сталого розвитку. Робота містить результати оригінального системного дослідження за означеною вище проблематикою. Вона може бути використана науковцями, викладачами вищих навчальних закладів, аспірантами й докторантами для подальших наукових пошуків об'єктивних відповідей на гострі питання сьогодення.

На нашу думку, рецензована монографія заслуговує високої оцінки наукової громадськості.

Юрій ТУНИЦЯ,
академік Національної академії наук України,
ректор Національного лісотехнічного
університету України, Львів

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ РИНКУ
ТА ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

**ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ
ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ
ЗБАЛАНСОВАНОГО
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

